

Ks. ROBERT KACZOROWSKI
AKADEMIA MUZYCZNA
GDAŃSK

PIEŚŃ KATECHIZMOWA ZE ŚPIEWNIKA JANA SIEDLECKIEGO Z 1886 ROKU

WSTĘP. 1. KAZANIA KATECHIZMOWE W XIX WIEKU. 2. SEMANTYKA
PIEŚNI KATECHIZMOWEJ. ZAKOŃCZENIE. ANEKS.

WSTĘP

Wśród wielu archiwaliów, będących własnością bazyliki Mariackiej w Gdańsku, znajduje się śpiewnik autorstwa Jana Siedleckiego, wydany w Krakowie w 1886 roku, którego pełny tytuł brzmi: *Cantionale ecclesiasticum ad usum ecclesiarum Poloniae. Juxta decreta synodorum praesertim Synodi Petricoviensis cum adnotationibus caeremoniarum et instructione ad cantum choralem per Joannem Siedlecki. Proprietas et sumptibus Congregationis Missionis Domus Stradomiensis. Cracoviae 1886* (ss. 386 + XLII).

Śpiewnik tworzą przede wszystkim *processionalis ordinarius* przeznaczone na ważniejsze uroczystości i święta kościelne, hymny, antyfony, litanie, msza za zmarłych oraz pieśni na Boże Narodzenie, „Pieśni Postne” i wielkanocne, „Pieśni o Przenajświętszym Sakramencie” i pieśni przygodne.

Ostatnią część *Cantionale ecclesiasticum* stanowi rozbudowana (ss. 329-361) „nauka śpiewu gregoriańskiego” zawierająca omówienie głównych zasad i przepisów z nią związanych. Autor, podpisujący się „X. W. Cent.”, zamieścił szczegółowe wprowadzenie do chorału gregoriańskiego, omówił skale, nuty i ich nazwy, klucze oraz pauzy;

podał również przykłady do ćwiczeń solmizacyjnych (m.in. „w jedno-tonach”, „w dwutonach”, „w Tercyach”, „z tekstem na Tercye”). Wykład kończy się przedstawieniem ważniejszych wskazówek służących dobremu śpiewaniu oraz refleksją na temat solmizacji i intonacji.

W dziale pieśni przygodnych znajduje się interesująca *Pieśń katechizmowa* (ss. 217-219), będąca przedmiotem niniejszej wypowiedzi¹, stanowiąca ciekawe odzwierciedlenie obowiązującej na ziemiach polskich potrydenckiej religijności i mentalności.

Celem artykułu jest odczytanie *Pieśni katechizmowej* w kontekście obowiązującego w XIX wieku w diecezjach polskich ustawodawstwa dotyczącego przepowiadania i nauczania kościelnego. Aby zamierzony cel osiągnąć, na początku ukazana zostanie troska biskupów polskich o katechizację wiernych oraz język, jakim posługiwali się ówczesni kaznodzieje; następnie zaś omówiona będzie *Pieśń katechizmowa* ze szczególnym zwróceniem uwagi na sposób przedstawiania prawd objawionych.

1. KAZANIA KATECHIZMOWE W XIX WIEKU

Od początku XIX wieku biskupi diecezji znajdujących się na ziemiach polskich coraz częściej zwracali uwagę podległemu im duchowieństwu, aby w miejsce kazań wprowadzać nauki katechizmowe, których celem miał być „systematyczny rozbiór pacierza i podstawowych pojęć o Bogu: dwunastu artykułów składu apostołskiego, dziesięciorga przykazań oraz siedmiu sakramentów świętych”².

Skoro kazanie miało na celu przedstawienie wiernym określonej prawdy wiary, „jednej dowodzące prawdy”, zaś homilia miała wyjaśniać perykopę ewangeliczną za pomocą „obrazów i przykładów”, to – według biskupów – nauki katechizmowe są „najzdrowszym pokarmem” i „katechizmowego nauczania niczym zastąpić nie można”³.

Ponadto zwracano uwagę, aby przepowiadanie katechizmowe tak rozłożyć, by w ciągu dwóch lat objęło ono „całość nauki chrześcijańskiej, tak dogmatycznej, jak i moralnej”. Niedzielny wykład katechizmu powinien być prowadzony „tym samym porządkiem, jaki zachowany jest w parafialnym pacierzu i katechizmowych do niego dodat-

¹ Pieśń tę zawiera jeszcze *Śpiewnik kościelny z melodiami na 2 głosy* ks. Jana Siedleckiego (Warszawa 1953, s. 313-314). Komentarz odredakcyjny wskazuje na XVIII-wieczne pochodzenie utworu.

² Por. D. Olszewski, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1996, s. 80.

³ Tamże, s. 80-81.

kach, czytanych ludowi w każdą niedzielę”. Na początku wyjaśniano więc znak krzyża, modlitwę *Ojcze nasz* i *Zdrowaś Maryjo* oraz artykuły wiary zawarte w składzie apostoelskim, przykazania, grzechy i cnoty oraz „inne kolejną szczegóły, jakie przy pacierzu parafialnym czytają”⁴.

Na uwagę zasługuje również język, jakim posługiwali się kaznodzieje. Zachowane źródła zwracają uwagę na przesadne podkreślanie przez nich grzechów („zatwardziali grzesznicy”), kary Bożej za popełnione grzechy, wyrzutów sumienia, sądu i rzeczy ostatecznych (zwłaszcza „ognia piekielnego”). Znamienna jest opinia Wincentego Witosa: „Jeżeli idzie o inne grzechy i przestępstwa, to należy zaznaczyć, że kazania te i obawa kar doczesnych i wiecznych trzymały ludzi bardzo mocno na wodzy”⁵.

Tak więc – z jednej strony – można stwierdzić, że podkreślanie kary Bożej za grzechy było jednym z charakterystycznych rysów polskiego kaznodziejstwa XIX wieku; z drugiej zaś strony – u głoszących Słowo Boże dało się zauważyć dążenie do wywoływania sztucznych efektów w postaci czy to przesadnej gestykulacji, teatralności i czułościowości, czy wręcz popisów aktorskich. Postawy takie wiązały się z powszechnym wśród księży przekonaniem, że kazanie powinno pobudzić słuchaczy do płaczu: „Osławiony to rodzaj kaznodziejów, którzy nie rozumieją dobrego kazania bez płaczu ze strony słuchacza” – pisał w 1905 roku jeden z księży i dodał, że, zwłaszcza na wsi, podczas odpustów „ryki i szlochy są zjawiskiem powszechnym podczas kazań”, natomiast w miastach, gdzie „przychodzi na kazanie klasa bardziej oświecona, zjawisko płaczu głośnego spotyka się rzadko”⁶.

2. SEMANTYKA PIEŚNI KATECHIZMOWEJ

W tak zarysowanym kontekście, traktującym o potrzebie „pracy u podstaw” w dziedzinie przepowiadania i nauczania kościelnego, zrozumiałym jest powstawanie pieśni katechetycznych, których celem miała być religijno-moralna edukacja nieoświeconych warstw ludności.

Pieśni katechizmowe (katechetyczne) swym rodowodem sięgają zamierzchłych czasów średniowiecza. Były to w przeważającej większości proste, moralizujące utwory, śpiewane przed kazaniem lub

⁴ Tamże, s. 82.

⁵ Tamże, s. 87.

⁶ Tamże.

w ich trakcie, zawierające wierszowany przekaz głównych zasad wiary i etyki chrześcijańskiej⁷.

Pieśń katechizmowa, pochodząca ze śpiewnika ks. Jana Siedleckiego wydanego w 1886 roku, jest utworem długim, zbudowanym z 22 zwrotek. Ze względu na poruszaną tematykę można w niej wyodrębnić trzy główne części.

Część pierwsza (zwrotki 1-4) jest swoistym wstępem i zarysowaniem podstawowych prawd wiary katolickiej. Ukazana jest tajemnica Trójcy Świętej i wewnątrztrynitarnie relacje, wcielenie Syna Bożego i narodzenie z Dziewicy Maryi, wydarzenia paschalne Jezusa: męka, śmierć i zmartwychwstanie oraz opis rzeczy ostatecznych człowieka: niebo albo piekło.

Celem drugiej część pieśni (zwrotki 5-12) jest przekaz i utrwalenie najważniejszych artykułów katechizmowych. Wymienione są kolejno: 10 przykazań Bożych, 5 przykazań kościelnych oraz 7 sakramentów. Część ta kończy się konstatacją, iż jest tylko jedna wiara, poza którą nie ma zbawienia, zaś człowiek, aby je osiągnąć, musi przyjąć to, co Kościół przez posługę Piotra daje mu do wierzenia.

Trzecia, najbardziej rozbudowana część pieśni (zwrotki 13-22), podejmuje problematykę eschatologiczną. Znajduje się w niej opis powszechnego ciał zmartwychwstania, będący echem prorocstwa Ezechiela (por. Ez 37,1-14) oraz Sąd Ostateczny, z którego wyłania się karzący, lecz sprawiedliwy, Bóg. W części tej znajduje się również wezwanie do nawrócenia: „żałuj grzeszniku za tve wszystkie złości, / poprzestań grzeszyć, będziesz w szczęśliwości”, oraz zapewnienie, że Bóg nie chce zguby człowieka. On czeka na ludzkie nawrócenie, którego wyrazem i owocem ma być szczerą spowiedź. Tego jednak, kto nie chce wzbudzić w sobie żalu, czeka wieczne potępienie.

Język, jakim posługuje się autor *Pieśni katechizmowej*, odzwierciedla sposób przepowiadania kościelnego obecnego w potrydenckiej religijności. Uwagę przykuwa położenie akcentu na karę („jeżeli nie chcesz żałować serdecznie, / będziesz przeklęty i zaginiesz wiecznie”, „złym [da] ogień wieczny”), postawa strachu („straszliwa trwoga na świecie powstanie”, „struchleje każdy”, „strach niesłuchany będzie grzesznych ludzi”) i niepewności w obawie o życie wieczne („i mąż od żony weźmie rozłączenie: / jedno na męki, drugie na zbawienie”), realistyczne opisy i wizje Sądu Ostatecznego („przegniłe ciało i skruszone kości”).

⁷ Zob. <http://hamlet.pro.e-mouse.pl/leks/index.php?id=piesnikat>.

Bóg jawi się nie jako miłosierny Ojciec, lecz Ten, który karze („i tać przyczyna Boskiego karania, / że człowiek łamie Jego przykazania”; „potem Bóg sędzia na tronie zasiędzie, / ogłosi wyrok. Co tam za płacz będzie!”).

Autor pieśni w jednoznaczny podkreśla konieczność przywiązania do wiary katolickiej, poza którą nie ma zbawienia („ta wiara sama! Innych chociaż wiele / wiar się rachuje: w nich żaden zbawiony / człowiek nie będzie, ale potępiony”). Zwraca on również uwagę na grzechy powstałe wskutek odwrócenia się od Boga i wiary w zabobony („a że zły człowiek łamie przykazanie, / w chorobie, szkodzie, w czarach ma ufanie”).

ZAKOŃCZENIE

Pieśń katechizmowa włączona do *Cantionale ecclesiasticum ad usum ecclesiarum Poloniae* autorstwa ks. Jana Siedleckiego stanowi ciekawy i interesujący sposób przekazu prawd wiary. Śpiewany w każdą niedzielę i święta utwór spełniał niewątpliwie swą rolę, zgodnie z maksymą *repetitio est mater studiorum*.

Współczesnego czytelnika może razić jedynie język przekazu podstawowych prawd wiary. Wydaje się jednak, że ten przejaw potrydenckiej praktyki obecny w Kościele polskim w XIX wieku, daje o sobie niekiedy znać, niestety, również i dzisiaj – 40 lat od zakończenia II Soboru Watykańskiego.

ANEKS:

Pieśń katechizmowa
z *Cantionale ecclesiasticum ad usum ecclesiarum Poloniae*,
Kraków 1886.

1. Trójca Bóg Ojciec, Bóg Syn, Bóg Duch Święty,
W Trójcy Bóg jeden nigdy niepojęty.
Bóg Ojciec przed wiek z siebie Syna rodzi,
Bóg Duch od Ojca i Syna pochodzi.
2. Syn Boży stał się człowiekiem dla ciebie,
Wziął duszę, ciało, abyś ty był w niebie;
Począł się z Ducha świętego bez męża,
Zrodziła Panna, starłszy głowę węża.
3. Trzydzieści trzy lat żył na świecie z nami,
Okrutnie na krzyż przybity gwoździami:

- Umarł, pogrzebion i do piekłów zstąpił,
Wstał z martwych, potem na niebiosą wstąpił.
4. A ztamąd przyjdzie na sąd ostateczny,
Dobrym da niebo, złym zaś ogień wieczny.
A że zły człowiek łamie przykazanie,
W chorobie, szkodzie, w czarach ma ufanie.
 5. A Bóg rozkazał: wierz w Boga jednego;
Drugie: Imienia nie bierz darmo Jego,
Trzecie: pamiętaj, byś święcił dni moje,
Czwarte zaś: szanuj ojca, matkę twoję:
 6. Piąte: nie zabijaj, szóste: nie cudzołóż;
Siódme: nie kradnij; ósme: fałszu nie mnóż;
Dziewiąte: żony nie żądaj bliźniego;
Dziesiąte: ani żadnej rzeczy jego.
 7. Pięć kościelnego mamy przykazania:
Dni święte święcić z dawnego podania;
Słuchaj Mszy świętej w dni święte uczciwie,
Zachowaj posty, jedząc wstrzemięźliwie.
 8. Czyń spowiedź szczerą blisko Wielkiejnocy,
Weź Ciało Pańskie dla duszy pomocy.
Siedm Sakramentów: chrzest i bierzmowanie;
Ciała, Krwi Pańskiej także przyjmowanie;
 9. Spowiedź, kapłaństwo i małżeństwo święte,
I namazanie przed śmiercią przyjęte.
I tać przyczyna Boskiego karania,
Że człowiek łamie Jego przykazania.
 10. Aby się dusza dostała do nieba,
Zostawać w wierze katolickiej trzeba.
Co Kościół rzymski daje do wierzenia,
Trzymaj statecznie, a pewny'ś zbawienia.
 11. „Jeden Bóg wszędzie, jeden chrzest przyjęty,
I jedna wiara”, mówi Paweł święty.
Piotr z następcami jest głową w Kościele.
Ta wiara sama! Innych chociaż wiele
 12. Wiar się rachuje: w nich żaden zbawiony
Człowiek nie będzie, ale potępiony.
Bóg to objawił swym wiernym dla tego,
Iż nieomylna prawda święta Jego.
 13. Straszliwa trwoga na świecie powstanie,
Wtenczas gdy wszystkich ciało zmartwychwstanie:
Zaćmi się słońce, miesiąc, wszystkie gwiazdy

- Na ziemię spadną, ach! struchleje każdy;
14. Strach niesłychany będzie grzesznych ludzi,
Gdy ich anielska trąba z grobów wzbudzi.
On dzień ostatni i niebieskie siły
Poruszy, oraz odsłoni mogiły;
15. Przegniłe ciało i skruszone kości
Zarówno przyjdą do swojej całości:
Wróci się dusza do swojego ciała,
By ze spraw swoich rachunek oddała.
16. Na Józafata staniemy dolinie,
Tam się obaczym, wraz wszyscy w godzinie.
Lecz niezadługo odmiana nastanie;
Zważ, co świat kochasz! zważcie chrześcijanie!
17. Matce od córki rozdzielić się trzeba,
Córka do piekła, a matka do nieba,
Albo też córka pójdzie ze Świętymi,
Nieszczęsna matka! wraz z potępionymi!
18. Brat z bratem, ojciec z synem się rozstanie:
Jedno do nieba! drugie w piekle stanie:
I mąż od żony weźmie rozłączenie:
Jedno na męki, drugie na zbawienie.
19. Potem Bóg sędzia na tronie zasiędzie,
Ogłosi wyrok. Co tam za płacz będzie!
Gdy tam obaczą wszystkie swoje sprawy,
Myśli, złe mowy i sprośne zabawy!
20. Bóg sprawiedliwy wsze dzieła poznaje,
Kto jak zasłuży, tak zapłatę daje.
Rzecz do dobrych: pójdźcie ze Świętymi,
Żli zaś na wieki idźcie z przeklętymi.
21. Szczęśliwy, który w niebo się dostanie!
Ach! biada temu, co w piekle zostanie!
Żałuj grzeszniku za tve wszystkie złości,
Poprzestań grzeszyć, będziesz w szczęśliwości.
22. Łaskawy Pan Bóg! nie gubi człowieka,
Gorzkich łez jego i spowiedzi czeka.
Jeżeli nie chcesz żałować serdecznie,
Będziesz przeklęty i zaginiesz wiecznie.

SUMMARY

“CATECHISM SONG” FROM THE J. SIEDLECKI’S SONGBOOK OF 1886

The article presents so-called “Catechism Song” („Pieśń katechizmowa”), which comes from the song-book published in 1886. In the XIX-th century in the Church of Poland songs like this one were very popular. They were sung before or during homilies. Songs of catechism were very important in the Polish culture, especially in the country and in the folk tradition. They taught about God, faith, the Decalogue and the morality.